

УДК 821.161.2.09 І.Багряний
DOI:

РЕКОНСТРУКЦІЯ ВЕРТЕПНОЇ ДРАМИ У ПОВІСТІ «РОЗГРОМ» ІВАНА БАГРЯНОГО

Володимир ПРАЦЬОВИТИЙ

У статті автор простежив, як І. Багряний реконструював вертепну драму для відтворення подій Другої світової війни під час поневолення України німецькою окупаційною армією, що й було **метою** дослідження.

Наукова новизна. Наголошено, що «Розгром» має повістеву і драмову частини, які органічно доповнюють одна одну. Повістєва частина дала змогу авторові по-філософськи осмислювати Другу світову війну, роль трагічного покоління української нації, а драмова – додати динаміки в дії та вибудувати гострий цивілізаційний конфлікт між українцями та німецькими загарбниками. Воєнні події письменник відображає у формі велетенського, карколомного вертепу під ім'ям України.

Розгром німців письменник показує не на полі бою, а за шаховою дошкою. Головна героїня ОЛЬГА розгромила в шаховому поєдинку «бундючну честь» німецького фельдкоменданта гера МАТИСА. За таку зухвалість німці розстріляли Ольгу, заморозили й виставили голою на площі, а згодом степовик Сашко в знак помсти в центрі Берліна власноручно обсік руки та ноги геру Матису й відпустив його на волю.

Науковець прийшов до **висновку**, що у повісті-вертепі «Розгром» І. Багряний відтворив трагічний період Другої світової війни, коли українці опинилися в жорстоких лещатах червоної та коричневої імперій, проте незламність українців, їхнє непереможне прагнення до визволення виявилися непідвладними жодній ворожій силі. Сакральний образ-характер ОЛЬГИ став символом нескореності українського національного духу, а образ німецького окупанта МАТИСА – символом трагедії німецької нації.

У статті використані засоби культурно-історичного та герменевтичного **методів**.

Ключові слова: вертеп, драма, повість, колізія, конфліктна ситуація, образи-характери.

Іван Багряний був одержимий національно-політичною місією української літератури. Для нього слово – це меч, зброя, література – фронт, боротьба, до того ж, боротьба ідейна для самоствердження нації та гартування українців. Він уважав, що «література в нашу епоху, в наш час – це не є справа приватна, це не є справа особиста, це є справа нації, речником якої має стати письменник чи поет» [2, с. 35].

Цій місії була підпорядкована вся творчість письменника. Для цього він органічно поєднував реалізм із романтизмом. Відштовхуючись від реалій дійсності, І. Багряний завжди намагався піднести своїх героїв на п'єдестал романтики, витворити їх привабливими, окриленими та цілеспрямованими.

У повісті-вертепі «Розгром» письменник характеризує своє покоління – зацьковане, стероризоване, але зухвале і непокірне. У калейдоскопі подій він бачить, як в

апокаліптичному гуркоті жорстокої епохи марширують українці по степах Сибіру, Колими і Євразії, по сходах катівень, по шляхах чужої війни. І всупереч неймовірним випробуванням і стражданням вони «підносять гордо чоло, зберігаючи на нім материнське благословення. І вони не тонуть. І вони в вогні не горять. Це вони! Живучі, як леопард і сильні, як леопард. Сильні духом і витривалі тілом. Стійкі, як чорна земля. І вільні, як Воля, гордим своїм серцем» [1, с. 532].

І саме їм І. Багрянний співає хвалу, сподіваючись на їхній тріумф у майбутньому:

«О с а н н а в а м!.. Осанна вам – безіменні герої і мученики. Вам – кинені історією і цілим світом напризволяще й наругу. Через муки і смерть, через остракізм, презирство і зраду, через мряковиння нищості і братовбивства й через «анатему» кликуш і фарисеїв, через тяжку Голготу – час вашого тріумфу гряде. Все ж таки він гряде!» [1, с. 533].

У центрі повісті-вертепу «Розгром» письменник поставив жінку на ім'я ОЛЬГА, яка, за словами Олени Теліги, не тільки оберігає домашнє вогнище, а стоїть на «сторозі цілості щастя і могутності більшої родини – нації» [4, с. 86]. Для підсилення трагізму відображених подій Другої світової війни, яка принесла багато горя українцям, оскільки вони опинилися в центрі боротьби червоної та коричневої імперій, у повісті «Розгром» І. Багрянний реконструював вертепну драму. Як відомо, вертепна драма була поширена в Україні в XVII – XVIII ст.

«Дія вертепної драми відбувалася у двоповерховій «скрині», відкритій з одного боку для глядачів. На верхньому ярусі розігрувалися сюжети релігійного характеру, переважно за мотивами Різдва Христового та рятування щойно народженого Сина Божого від царя Ірода; на нижньому – побутові інтермедії, персонажами яких переважно були Запорожець, Селянин, Дід, Баба, Панотець, Циган, Жид, Москаль, Лях та ін.» [3, с. 111–112].

Пізніше українці відмовилися від «скрині», і ролі Ірода, Трьох царів, Цигана, Жида, Чорта, Запорожця та інших персонажів грали самодіяльні актори, які намагалися поєднати релігійну тематику з визвольними процесами. Тому український вертеп сприймався як вияв непереможного національного духу. Вертепна драма, усупереч різним заборонам і переслідуванням, дожила до нашого часу.

Отож хаос подій Другої світової війни І. Багрянний уявляє як химерний, мінливий і найбільш документований театр. На його думку, це велетенський, карколомний вертеп під ім'ям Україна.

Повість-вертеп «Розгром» І. Багряного теж умовно має два поверхи. В одній площині відбувається дія, пов'язана з поневоленням України німецькими фашистами, а в другій – саме життя українців і прихований протест проти німецької окупації. Твір має повістеву і драмову частини, які органічно доповнюють одна одну. Повістєва частина дозволяє авторові по-філософськи осмислити епоху Другої світової війни, роль трагічного покоління української нації, а драмова – додати динаміки в дії та вибудувати гострий цивілізаційний конфлікт між українцями й німецькими загарбниками. Тому

письменник використовує в компонованні тексту театральну термінологію: відслона перша, відслона друга, відслона третя, відслона четверта, павза-антракт та інші.

«Розгром» починається спогадами ліричного героя. І тут діють як позасценічні персонажі: непокірний штурман, засланий в Сибір високоосвічений і обдарований чоловік Ольги, три брати Ольги, які вирвалися з німецького полону й воюють під Сталінградом, так і реальні дійові особи: старенька мати, народний месник – степовик Сашко, комбриг Максим, який зі своєю бригадою підтримував відновлення української державності, був репресований, вирвався з концентраційного табору і перебрався до лісових повстанців, одноногий й однорукий художник Гриць, покалічений більшовиками на каторзі, Катерина і ОЛЬГА – головна героїня, яка постає перед очима автора як символ непокороної України:

«...З простреленим чолом, гола, заморожена і так виставлена на позорище, стоїть вона, як мармурова статуя, посеред великої площі, гордо закинувши голову в небо... дивиться в нього великими скляними очима, мов би позиваючи самого Бога, кидаючи йому розпучливо-зухвалий виклик...

Поругана і все ж таки незаймано-прекрасна в своїй божественній вроді і в своїй незрівняній гордості, скована жорстоким холодом і все ж динамічна, обернена в кричущу емблему, в символ, в апотеозу безоглядної мужности, гордості і зневаги... Умертвлена – і все ж таки безсмертна.

Змордована – все ж таки неподолана...» [1, с. 529].

Ольга уособлює ціле покоління борців за волю України, які пройшли етапи Сибіру, Колими і Євразії, Біломорканали та Бами, катівні та концентраційні табори, але не впали духом, не зневірилися, а вистояли і в різний спосіб намагалися утвердити правду про велику силу нескореного українського народу. Швидкоплинні події уявляються письменникові велетенським вертепом, який розігрується на могутньому театральному плацдармі – Україні.

Головна дійова особа повісті-вертепу «Розгром» ОЛЬГА після довгих поневірянь повернулася у рідний дім і застала жакливу картину: ФЕЛЬДКОМЕНДАНТ гер МАТІС заніс стек над головою її сестри Катерини, яка не захотіла витирати його брудні чоботи. Несподівана поява ОЛЬГИ, яка звернулася до коменданта «Г у т е н а б е н д, г е р ш е ф!...» доброю німецькою мовою, зупинила цей знущальний акт німецького окупанта. Своєю поставою, жіночою вродою та доброю німецькою мовою вона вразила фельдкоменданта гера МАТІСА.

З цього моменту письменник закручує гостру драматичну колізію твору: ОЛЬГА заінтригувала МАТІСА досконалим знанням німецької літератури, німецької мови, як вона сказала, улюбленої мови Гете, Міллера, Шпенглера, Ніцше... І вразила ОЛЬГА МАТІСА повідомленням, що знає німецьку мову змалку, бо її мати «Б А Р О Н Е С А фон У Р Б А Н!!» Такий хитрий трюк збиває з пантелику німців і зразу ж змінює психологічну атмосферу в домі. ОЛЬГА в такий спосіб зосереджує увагу на власній персоні та стає головною дієвою особою, від вчинків якої залежить подальший розвиток сюжету повісті.

Для підсилення емоційного ефекту Іван Багрянний подає портрет ОЛЬГИ: «Шляхетне, аристократичне обличчя – обличчя гордої, високоосвіченої людини, що звикла командувати – було трохи бліде, від того великі очі були ще виразніші, а ніздрі пристрасно роздimalася від внутрішньої затамованої бурі. В обличчі, у стриманих рухах, у погляді і особливо в тих ніздрях рухливих – було щось таке, що приковує увагу до себе...» [1, с. 549].

За фахом ОЛЬГА інженер-хімік із математичним складом розуму, а ще вона високоосвічена українка, культурно розвинена і з глибоким почуттям національної гідності. Інтер'єр у хаті дає уявлення про світоглядні орієнтації Ольги:

«...Над ліжком на стіні портрет ШЕВЧЕНКА, а нижче – низка менших портретів альбомного формату, почіплені рядком: ГРИГОРІЯ КОСИНКИ, М. ХВИЛЬОВОГО, АНТОНЕНКА-ДАВИДОВИЧА, МАЙКА ЙОГАНСЕНА, МИКОЛИ КУЛІША, ЯЛОВОГО, ВЛИЗЬКА ОЛЕКСИ, КОСТЯ БУРЕВІЯ... Цілий ряд, ціла фаланга героїчних облич буряної епохи... Портрети на цілу Україну знаних людей – чоловікових друзів... У кутку образок Марії з дитям...» [1, с. 565].

ОЛЬГА національно свідомо українка, її обурює принизливо образлива німецька пропаганда: «Фу-у... Ідіоти!.. Непрохідні ідіоти!.. Вони справді раптом уявили собі, що йдуть в Азію, де «щі хльобають лаптем...» Хм... Що Україна – це дике поле, «лебенстраум» – призначений самим Богом для них, а ми скопище дикунів, тупих і сірих півлюдей, «у н т е р м е н ш і в»... [1, с. 565-566].

Конфліктна ситуація ускладнюється тим, що гер МАТІС закохався в ОЛЬГУ з першого погляду. Це почуття привело його до пам'яті, і через ДОЛМЕТЧЕРА-українця Капки, який вважає, що його шеф «просто звар'ював», просить ОЛЬГУ дозволити йому прийти й особисто перепросити її за нетактовну поведінку при попередній зустрічі.

Щоб уникнути небажаної кофліктності з німецькими окупантами, ОЛЬГА зізнається, що вона ніяка не баронеса, бо її мати звичайна селянка, але це не змінило наміру гер МАТІСА знову зустрітись з нею.

Матіс, Ортскомендант і Лейтенант завітали до ОЛЬГИ. У різноманітних конфліктних ситуаціях проявлялися характери німецьких поневолювачів. Вони докладно оглядали приміщення, брали в руки книжки, оцінювали картини, які намалював одnorукий і одноногий брат Гриць. Поводилися безцеремонно, як у себе вдома, як господарі, як окупанти. Між дійовими особами постійно відбувався діалог. ОЛЬГА, яка перечитала багато книжок німецькою і французькою мовами, зокрема Гегеля, Ніцше, Гете і Маркса, здивувала своєю ерудицією німців, які кпинами та насмішками намагалися її принизити. Але вона вдавала, що не розуміє їхніх намірів і відверто висловлювала свої погляди про українців і німців:

«...Коли ви гонористо листаете книги в наших бібліотеках, в а ш і ж книги, але яких ви самі не читали, і недбало відкидаєте їх геть, бо до них доторкалась н а ш а «азіатська» рука, коли ви... (Махнула рукою, гірко зітхнувши) [...]. І коли при всьому тому ми ще лишаємось коректними, чемними, ввічливими, т о м и д у м а є м о [...], з н а ч и т ь м и – і н т е л е к т у а л ь н о с т о ї м о в и щ е з а в а с...» [1, с. 601].

«МАТИС:

Хто це «ви»? (Іронічно, вибачливо, як до малої, як до гарної, милої дурочки.)

ОЛЬГА чемно і дуже лагідно:

– Ми?.. Мій народ в цілості, що ви от... Ну, що ви навіть не поцікавились ним ближче... Просто зігнорували, наступивши чоботом... І тут, мені здається, й є велика й трагічна для вас помилка» [1, с. 602].

Німецькі окупанти були вражені таким зухвальством, але стримували себе, бо вважали це вибриком «чарівної жінки». А ОЛЬГА усвідомлювала, що вона вже наговорила на те, щоб її повісити, але сподівалася на лицарську честь німців у стосунках з «чарівною жінкою», і тому відверто характеризувала німців:

«Ви йшли на Схід, де живуть великі й великі мільйони людей, які чекають допомоги від цивілізованого світу... В тім числі – ви йшли на УКРАЇНУ, і може, насамперед на Україну... А хто з вас знав і знає хоч одно слово на мові того народу, що заселяє цю землю?.. Ніхто. І ви навіть не хочете того знати. Навіщо?!. Ви прийшли, як до зулусів, чи якихось дикунів, і зігнорували їх, їхню мову, їхню культуру, їхню історію. [...] А у нас тисячі й тисячі знають вашу мову й шанують її, як мову кожної нації» [1, с. 602].

ОЛЬГА відверто говорила все це, продовжуючи грати в шахи з ЛЕЙТЕНАНТОМ, ніби між іншим, ОРТСКОМЕНДАНТ постійно хмикав, а МАТИС мовчав і не зводив з неї очей: «Оглядав її груди, плечі, обличчя. Мружив очі... Без сумніву, вона його бентежила, як жінка, як прекрасний екземпляр жінки, дивної, якоїсь особливої вроди... Надзвичайна жінка...» [1, с. 599].

ОЛЬГА виграла партію в ЛЕЙТЕНАНТА. До столу підійшов МАТИС і почав мовчки розставляти шахи. ОРТСКОМЕНДАНТ загострив конфліктну ситуацію: «Н а к а р т і с т о ї т ь ч е с т ь Н і м е ч ч и н и!..»

«ОЛЬГА сумно, ніби жартуючи:

– Про честь України в світі взагалі не говорять...» [1, с. 605]

І почалася битва.

«По довшій павзі ОЛЬГА зробила хід:

– Шах!..

МАТИС захистився...

– Шах!..

МАТИС довго думав, кусав губи... і враз рвучко обернув дошку «білими» до Ольги і почав встановлювати шахи наново...

А ОЛЬГА тихо вимовила:

– Мат...» [1, с. 607].

МАТИС нервово розставив шахи і гра продовжувалась. Він помилявся, вертав ходи назад, ОЛЬГА не заперечувала. Він виграв другу партію. ОРТСКОМ заохочував гравців до фіналу. ОЛЬГА, розуміючи складність ситуації, хотіла припинити гру, яка несподівано набула престижно політичного характеру. Але МАТИС, який від нервування був вибитий з рівноваги, визвірився на ОЛЬГУ: «Ні, мила!.. Ви м у с и т е грати!.. Ви кинули виклик, дівчинко... Прошу!..»

Його підтримали ОРТСКОМЕНДАНТ І ЛЕЙТЕНАНТ: «Так, так... Просимо... Ви м у с и т е... (А ОРТСКОМЕНДАНТ прошепотів, торсаючи чуба.) На карту поставлена честь Німеччини... І це мусить бути вирішено...» [1, с. 608].

ОЛЬГА виграла третю партію і довела МАТІСА до скаженого вибуху люті. Він «затрепетав увесь. Щелепи йому набрякли враз. Витріщеними очима дивився на бліду ОЛЬГУ... МАТІС втратив панування над собою. Осатанів. Враз схопився, перекинув стіл і вихопив пістоль:

– Д о н н е р в е т т е р , у н т е р м е н ш !!!

ОЛЬГА звелась...

ОРТСКОМЕНДАНТ підніс руку, але не зважувався перешкодити

МАТІСОВІ, лише:

– Руїг... руїг... Війна мусить вестися рівною зброєю...

ОЛЬГА, гордо випроставшись, тихо, але убійче:

– ...Мені здається, що ваша Вітчизна для перемоги потребує чогось іншого, аніж кров беззахисних жінок...» [1, с. 612].

МАТІС у шаленій люті ударом ноги перекинув стілець і кулею вилетів з кімнати, забувши кашкета й шинелю, які забрав ОРТСКОМЕНДАНТ і значуще промовив: «Але ви п е р е с т у п и л и в с і м е ж і , п а н і...» [1, с. 613].

Залишившись на самоті, Ольга тріумфувала, поглядаючи у той бік, куди зникли окупанти. Ця подія виглядала для неї кумедною... Зухвало, саркастично вона сміялась, стримуючи себе від торжествуючого реготу. «Ось так, мої панове... «Честь Німеччини»... Ха-ха-ха!... [...] Ні, брат, револьвером у «азіатки» любові не здобудеш... – і сміялася. І не могла дати з тим сміхом ради... Розгромила, вона розгромила на тріски всю ту бундючну честь» [1, с. 613].

Звичайно, цей розгром має символічне значення. У такий спосіб І. Багрянний намагався показати велич і непереможність української нації, яка сформувалася протягом століть і глибоко закорінена в рідну землю. Задум фашистів знищити різні нації і витворити «чисту расу» людей був абсурдною і дилетантською авантюрою. І в цьому не було жодної величі: це ганьба, це страшне провалля, у яке потягнув Гітлер культурну цивілізовану націю, розбудив у людей низькі звірині інстинкти та спонукав до злочинних дій. І німці піддалися цьому масовому психозу, який привів їх до трагічного фіналу. Письменник акцентує свою увагу на тому, що навіть МАТІС, у якого було щось людське за душею, вилутався у цю круговерть і не міг з неї вирватися.

МАТИ й КАТРЯ страшенно перелякалися вчинком Ольги: «Що ж ти наробила!?. Ти знаєш, божевільна, що ти накоїла?! Га?.. Та ж тепер... тепер... Тобі тепер треба тікати!.. Завтра ж...» [1, с. 614]. Але ОЛЬГА не збиралася нікуди втікати, хоч дуже добре розуміла, в якому становищі вона опинилася. Вона була спокійна щодо МАТІСА, який отримав по носі, і як їй здавалося, не зможе більше замахнутися на жінку стеком. Загроза могла йти від ОРТСКОМЕНДАНТА, який був «безнадійно черствий, тупий і зарозумілий хам. Салдафон. Професійний убивця-рецидивіст без мук сумління...» [1, с. 622].

ОЛЬГА усвідомлювала, що вона приречена. Але вона, як багато інших патріотів, жертва гітлерівської авантюри, бачила, що у німців все тріщить.

«Їх б'ють... І вони, здається, починають усвідомлювати, ч о м у саме їх б'ють. В с і. І баби горшками... Хоч і пізно, але усвідомлюють, що ось тут, на Україні, вони зломили собі хребет... І то непоправно. Він ще тримається купи по інерції, спаралізований, але до падіння вже близько... Вони починають розуміти, де корінь їхньої поразки, чому вони програють війну: саме тому, що н а с – велику, багатомільйонову і культурну націю – потрактували перед лицем ста інших націй, як худобу, і хотіли списати геть, зітерти з лица нашої ж землі, плюнувши в лице... Ну, й мають...» [1, с. 623].

ОЛЬГА була переконана, що не важливо, що думають про українців їхні вороги, важливіше, що вони думають самі про себе. Ведучи полеміку з Катрею та Грицем, вона усвідомлено висловлювала свої міркування про українську націю: «Х т о ж м и? Ч и м и щ о с ь, ч и м и н і щ о? Чи ми випадковість, чи закономірність, чи ми осуга лише на воді, а десь існує нація поза нами, і історія – українська історія – йде поза нами?... Ось так я собі думаю... І найперше – я констатую кожен час і кожную хвилину, що н а ц і я н а ш а с ь о г о д н і – це М И. Так. Поза нами – лише уламки різної величини й різної вартости. М и ж с т а н о в и м о ц е н т р і с у т ь. Біологічну й духовну. Хай постулатів тієї духовності ще не списано на скрижалях, але то нічого, всьому свій час. Факт, що вона існує, як існуємо ми» [1, с. 625].

ОЛЬГА усвідомлювала, що їхнє покоління виросло в епоху жорстоких потрясінь, і тільки сильні духом вижили і загартувались. І її покоління не так страшить смерть, як безчестя. І не всі це можуть збагнути, але українська нація формувалася, «як окрема історична сила, безсумнівна й реальна, і для багатьох не зрозуміла й чужа. Для багатьох ми не вміщамось в рамці їхніх понять. Вони нас заперечують... – чужі й «свої». Але вони нас не просто заперечують, не так собі ігнорують, ні, вони нас побороють...» [1, с. 625–626].

На її думку, і з погляду Політбюро ВКП(б), і з погляду «рідних» хуторян та малоросів, і з погляду німців українська нація підлягала винищенню, бо вона була нищівним запереченням їхнього існування й утвердження величчя к р а ї н с ь к о г о н а р о д у. ОЛЬГА була переконана, що і Сталін, і Гітлер програють. І Москва програє:

«Вони йдуть по похилій у безвість. Ми йдемо по верхогірній до вершини. Нас можна тимчасово затримати, але ніколи не зіпхнути. Нас можна здешаткувати, але ніколи не винищити. Нас можна стероризувати, але ніколи не зломити. І нарешті, нас можна оганьбити і знеславити, але ніколи не зробити нікчемними, аж поки ми самі не підемо по похилій, завершуючи свій історичний цикл, як вони. Ми мусимо пройти той цикл, що пройшли вони. І він буде історично пройдений. І н а ш і м а р ш а л и, я к і н а ш і п і с н і, г р и м і т и м у т ь щ е п о ц і л о м у с в і т і...»[1, с. 628].

Під час цієї дискусії до ОЛЬГИ завітав МАТІС. Він повідомив, що його відправляють на фронт під Сталінград. МАТІС попросив ОЛЬГУ зіграти з ним вирішальну партію в шахи: «Фрау Ольга!.. Я сьогодні послав прощального листа матері... І... Направився

сюди... Я загадав: якщо я партію цю виграю у вас – значить М И переможемо під Сталінградом... Значить М И взагалі переможемо, і я вернуся живий... Ж И В И Й! Якщо ж я Ц Ю партію програю Вам – значить... (Зітхнув). Значить повний розгром... і я не вернуся живий... Ну?.. Фрау Ольга!..» [1, с. 630–631]

ОЛЬГА була заскочена такою несподіваною пропозицією. Вона розгубилася, побачивши дивно зміненого, трагічно-сурового і лагідного німця, який безнадійно залюблено дивився на неї. І в його очах вона побачила людину. Розуміючи, чим це може їй загрожувати, Ольга намагалася відмовити Матіса від цієї затії:

– Але ж, гер Матіс!.. Навіщо?.. Не треба... Ви ж не фаталіст...

МАТІС глухо:

– Хто зна... Ні, це не фаталізм... Тут щось є... Тут якась залізна логіка...

ОЛЬГА, потискуючи плечима, як від холоду, і щось думаючи:

– Гм... Ну... Гаразд...

МАТІС:

– Ні, так не піде. Я в вашім тоні чую ваш намір обдурити долю... Фрау Ольга!.. Я с о л д а т і!.. І звик дивитися найстрашнішому сміливо в обличчя... Солдат знає, що долю не обдуриш... Прошу зіграти з мною чесно і без крутійства.

ОЛЬГА, жартуючи:

– Але ж ви пристрелите...

МАТІС:

– Фрау Ольга!.. (Відстібає пістоля й подає їй). О с ь в а м мій пістоль і прошу вас пристрелити мене, як пса, коли я дозволю собі хоча б вийти з рівноваги...» [1, с. 631].

Ольга виграла цю вирішальну партію. Її покликала Катерина, і вона вийшла з кімнати. МАТІС залишився на самоті. Іван Багряний детально відтворює психологічний стан німця, який зазнав нищівної поразки: «Так... Ні, це закономірність... Ясно... (Подивився по хаті розгублено). Р о з г р о м... Так... І – с м е р т ь!.. (Поводить плечима). Ось тут я потерпів повний розгром. [...] О с ь у цій убогій, брудній н о р і і – т а к н е щ а д н о р о з д а в л е н и й!.. Я відчуваю, як земля утікає з-під ніг... Вісті з фронту жахливі!.. Д е с ь о т у т, д е с ь с а м е о т у т в е с ь н а ш р а й х н а г л о з л о м и в с я н а д в о є... [1, с. 635].

Із тяжким передчуттям МАТІС покинув помешкання ОЛЬГИ.

До кімнати зайшов ОРСКОМЕНДАНТ і заарештував ОЛЬГУ. Її два місяці мордували, а потім розстріляли й «г о л у, з а м о р о ж е н у виставили посеред міста».

Після розгрому під Сталінградом МАТІС зайшов до будинку Урбанів і крізь проломину в стіні побачив «р о с т р і л я н у, г о л у і з а м о р о ж е н у О Л Ь Г У з гордо піднесеною головою» й жахнувся потрясаючим безглуздом:

«Це називається «п е р е м о г л и»... Ха-ха-ха!! Розтоптали, розчавили, постріляли і виставили оголену перед цілим світом – дивіться!.. Ось де довершився весь геній тисячолітньої культури і вся найграндіозніша мілітарна міць!.. Ось для чого Німеччина не їла масла 10 років!! Ха-ха-ха... (Прошепотів трагічно). І ось де

ми зломали собі хребет. Так... (Дивиться якийсь час по-гноблено, тре очі). Яка неймовірна трагедія!.. (Саркастично). Ось це мусить бути п а м' я т н и к о м , а п о т е з о ю ц і є ї в і й н и» [1, с. 648].

Таку розправу над беззахисною української жінкою МАТІС вважав величезною ганьбою. Але водночас він усвідомив, що її горда постава навіть в замороженому стані свідчить про непереможність нації, яку вона представляє: «Дві найбільші мілітарні потуги світу не могли дати з тобою ради – упокорювали, нагинали, ставили на коліна... А Ти все була горда... І от – нарешті поставили... І т и с т о ї ш... [...] Ні, і Ми, і Вони – безсилі Тебе подолати...» [1, с. 647-648]. І коли Матіс побачив Ольжиного сина Бориса, то підсумував жакливу картину:

«Б а т ь к а з а м у ч и л и В О Н И...

М а т і р з а м у ч и л и М И...

А о б о є м и б у д е м о п р и п' я т і д о г а н е б н о г о с т о в п а І с т о р і ї Н И М!!» [1, с. 648].

МАТІС усвідомив свою провину, і саме на нього як усвідомленого злочинця гітлерівської авантюри впала БОЖА КАРА. У світлі романтичного світосприйняття І. Багрянний до деякої міри ідеалізував МАТІСА з його захопленням вродою ОЛЬГИ, швидким переосмисленням фашистських злодіянь як абсолютно безглузвих і абсурдних, але в такий спосіб письменник хотів підсилити трагедію німецького народу, який Гітлер втягнув у світову авантюру руйнування усталеного світопорядку і привів до нищівної поразки, потягнувши в могилу мільйони людських життів. І тому фінал повісті-вертепу має притчевий характер. І. Багрянний підніс образ МАТІСА до символу трагедії німецької нації. Саме він уособлює тверезу, свідому частину німецького народу і спокутає його гріхи. К о м а н д и р д и в і з і ї б е з н а з в и (просто «Н/Н») с т е п о в и к С а ш к о з н а й ш о в к о м а н д и р а д и в і з і ї з а р м і ї «грос Дойчлянд» М а т і с а п і д ц е н т р о м Б е р л і н а й в л а с н о р у ч н о о б с і к і ю м у р у к и т а н о г и , п о м с т и в ш и с ь з а в с і х , з а О Л Ь Г У , з а с в о г о б р а т а К о м б р и г а , і в і д п у с т и в й о г о ж и в и м , а с а м п і ш о в у с в о ї с т е п и . І з а в е р ш а л ь н і е п і з о д и п о в і с т і - в е р т е п у «Розгром» наповнені трагічним і повчальним пафосом:

«Грос Дойчлянд» розлетілася, як розлетілися Матісові руки й ноги.

Лишився цурпалок... Він лежав і кліпав блакитними очима без скарги й відчаю, сприйнявши все, як справедливу винагороду невідомої, але могутньої всевидящої Немезиди... Обсічені конечності йому ампутували чийсь санітари, а блакитні очі випекли вогненні віхоли, що нестримно клекотали над Берліном...

І тепер от він – рештки, що лишилися від гордого красеня – куций, безпомічний цурпалок – стоїть у візочку на розпутьті, біля каплички, мов би мумія, і не бачить навіть власної матері, що вклякає перед образом Марії... [...] Таким мусить бути Правосуддя, неблаганне і неминуче... І він бачить його» [1, с. 651-652].

Отже, у повісті-вертепі «Розгром» Іван Багрянний відтворив трагічний період Другої світової війни, коли українці опинилися в жорстоких лещатах червоної та коричневої імперій. Принизити, знеособити, знищити українців та сплюндрувати їхній світ намагалися як більшовики, так і фашисти, але незламність українців, їхнє непереможне

прагнення до волі, виявилися невідчужливими жодній ворожій силі. Сакральний образ-характер ОЛЬГИ став символом нескореності українського національного духу, а образ німецького окупанта МАТІСА – символом трагедії німецької нації.

Список використаної літератури

1. Багрянний І. Вибрані твори: у 2 т. Київ, 2006. Т. 2. С. 527–652.
2. Багрянний І. Думки про літературу // МУР. Збірник 1. Мюнхен–Карлсфельд, 1946. С. 25–36.
3. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. Київ, 1997. 752 с.
4. Теліга О. О краю мій... Твори, документи, біографічний нарис / 2-ге вид. Київ, 2006. 496 с.

References

1. Bahrianyi, I. (2006). *Vybrani tvory: u 2 t.* T. 2. S. 527–652. Kyiv, Ukraine.
 2. Bahrianyi, I. (1946). *Dumky pro literaturu. MUR. Zbirnyk 1.* S. 25–36. München-Karlsfeld, Germany (in Ukrainian).
 3. *Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk (1997)* / R. T. Hromiak, Yu. I. Kovaliv ta in. 752 s. Kyiv, Ukraine.
 4. Teliha, O. (2006). *O krayu mий... Tvory, dokumenty, bihrafichnyi narys / 2-he vyd.* 496 s. Kyiv, Ukraine.
-

Володимир Працьовитий – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури ім. акад. М. Возняка Львівського національного університету імені Івана Франка (вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна).

Volodymyr Pratsiovytyi – Dr. Sc. (Philology), Professor, Acad. M. Vozniak Department of Ukrainian Literature, The Ivan Franko National University of Lviv (1 Universytets'ka Str., Lviv, 79000, Ukraine).

E-mail: volodymyr.pratsovytyi@lnu.edu.ua ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9820-070x>

RECONSTRUCTION OF THE VERTEP'S DRAMA IN THE STORY "ROZHROM" [THE ROUT] BY IVAN BAHRIANYI

Volodymyr PRATIOVYTYI

In the article, the author investigated how I. Bahryany reconstructed the nativity play to recreate the events of World War II during the enslavement of Ukraine by the German occupation army, which was **the purpose** of the study.

Scholarly novelty. It is emphasized that *The Rout* has narrative and dramatic parts organically complementing each other. The narrative part enabled the author to philosophically comprehend the Second World War, the role of the tragic generation of the Ukrainian nation, and the dramatic part – to add dynamics to the action and build an acute civilizational conflict between the Ukrainians and the German invaders. The writer reflects the war events in the form of a giant, stunning nativity play called Ukraine.

The writer shows the defeat of the Germans not on the battlefield, but behind the chessboard. The main character, OLHA, defeated the “stubborn honour” of the German field commander Herr MATTIS in a chess duel. For such audacity, the Germans shot down Olha, froze her and displayed her naked in the square, and later, as a sign of revenge, the steppe boy, Sashko, personally cut off the arms and legs of Herr Matisse in the center of Berlin and set him free.

The scholar arrived at the **conclusion** that in the story-nativity scene *The Rout* Ivan Bahryanyi recreated the tragic period of World War II, when Ukrainians found themselves in the cruel grip of the red and brown empires, but the indomitability of the Ukrainians, their invincible desire for liberation proved to be invincible to any hostile force. The sacred image-character of OLHA came to be a symbol of the indomitability of the Ukrainian national spirit, and that of the German invader, MATIS, symbolizes the tragedy of the German nation.

Keywords: Nativity scene, drama, novel, collision, conflict situation, images-characters.

Стаття надійшла до редколегії: 02.01.2024.

Прийнята до друку: 24.02.2025.